

ЕМПАТІЯ ЯК ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНО КОМФОРТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядається проблема ролі емпатії в педагогічній взаємодії. Емпатія як здатність до пізнання емоційного стану, проникнення або вчування в переживання іншої людини виступає фактором оптимізації взаємодії учасників педагогічного процесу. У статті представлені результати емпіричного дослідження зв'язку емпатійності викладачів та студентів з психологічним комфортом їх взаємодії в педагогічному процесі.

Ключові слова: емпатія, емпатійність, педагогічна взаємодія, психологічний комфорт.

Постановка проблеми. Вивчення психологічних особливостей педагогічного спілкування є однією із центральних проблем педагогіки і психології. Якщо раніше вважалося, що вона містить ряд питань, які належать до пояснювального процесу, передачі знань і навичок старшого (вчителя, викладача) молодшому (учню, студенту), то останнім часом педагогічну теорію і практику все більше цікавлять особистісні аспекти педагогічного спілкування. При цьому особистість розглядається не лише як носій знань, етичних норм, традицій, а й як самобутній представник динамічних індивідуальних якостей, що змінюються в педагогічному процесі. Тому, якщо раніше оптимізація педагогічного процесу була прерогативою педагогів, які намагалися створювати все новіші та різноманітніші способи передачі знань, умінь, навичок молодшому поколінню, то на даний момент все більше уваги цьому питанню приділяють психологи, які вивчають особливості соціально-психологічної взаємодії учасників педагогічного процесу та умови забезпечення комфортності цієї взаємодії.

На нашу думку, одним із рушіїв оптимізації взаємодії учасників педагогічного процесу є такий механізм соціальної перцепції як емпатія. Емпатія – пізнання емоційного стану, проникнення – вчування в переживання іншої людини [1]. Емпатія безпосередньо регулює стосунки людей та передбачає суб'єктивне сприймання іншої людини, проникнення в її внутрішній світ, розуміння її думок та почуттів. У процесі емпатійної взаємодії формується система цінностей, яка в подальшому визначає поведінку особистості стосовно інших людей, сприяє розвитку особистісних якостей. Крім того, розвиток емпатії допомагає особистості інтеріоризувати традиції, цінності, норми колективу, прийняти стиль керівництва колективом, зрозуміти систему стосунків, зменшити рівень конфліктності у своєму оточенні, підвищити статус особистості. За допомогою емпатії особистість може точніше оцінити власну позицію у групі, отримати задоволення від спілкування, підвищити впевненість у власних силах. Отже, ми

вважаємо, що саме емпатійне розуміння між викладачем та студентами приводить до покращення психологічного комфорту їх взаємодії.

Великий внесок у вивчення емпатії як механізму взаємодії з іншими людьми зробили такі зарубіжні дослідники, як Г. Спенсер, А. Валлон, К. Роджерс, У. Мак Даутолл, Г. Олпорт.

Серед вітчизняних психологів проблемою емпатії займалися: О.О. Бодальов, Т.П. Гаврилова, Л.П. Виговська, М.М. Обозов та ін.

Вивченням та дослідженням особливостей педагогічного спілкування і взаємодії займалися: О.О. Бодальов (питання соціальної перцепції), А.В. Петровський та Я.Д. Коломінський (міжособистісні стосунки в педагогічному процесі), Н.В. Кузьміна (психологія праці вчителя), а також В.А. Кан-Калик, С.В. Кондратьєва, А.О. Реан.

Мета статті: дослідити зв'язок емпатії викладачів та студентів з психологічним комфортом їх соціальної взаємодії.

Методика та процедура дослідження. В емпіричному дослідженні приймали участь студенти та викладачі Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, загальна кількість досліджуваних – 351 особа, серед яких 330 студентів та 21 викладач. Були використані наступні методи дослідження: 1) методика "Дослідження соціально-трудової активності" [3] в двох варіантах: і студентам, і викладачам необхідно було оцінити ефективність діяльності групи та викладача. Мета: дослідити особливості психологічного комфорту взаємодії "студент-студент", "студент-викладач" та "викладач-студент"; 2) методика "Діагностика рівня емпатійних тенденцій" В.В. Бойка [2] з метою виявити показники та загальний рівень емпатії студентів та викладачів.

Отримані результати та їх аналіз. Отримані дані були піддані процедурі математико-статистичного аналізу за допомогою програми SPSS, а саме кореляційному аналізу та порівнянню за допомогою Т-критерію Ст'юдента.

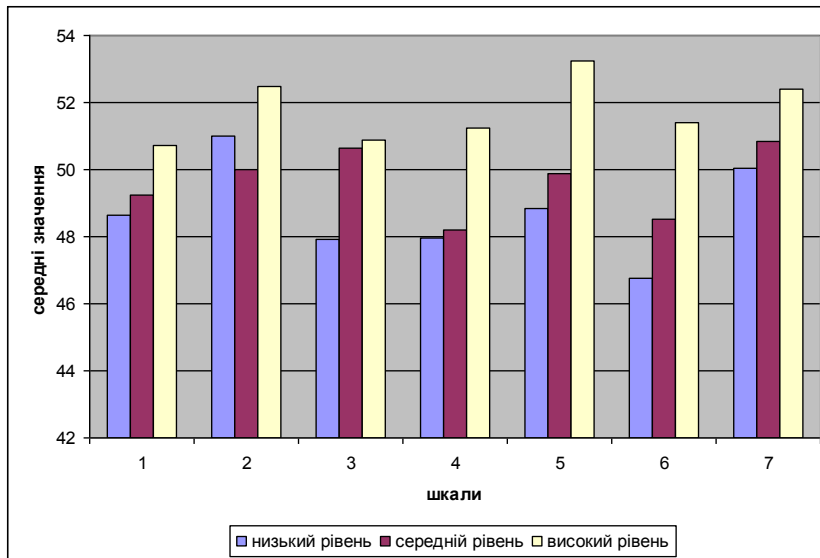
Психологічний комфорт взаємодії учасників педагогічного процесу як критерій успішної взаємодії досліджувався в трьох аспектах:

1) психологічний комфорт взаємодії студентів один з одним в академічній групі;

2) психологічний комфорт взаємодії студентів з викладачем;

3) психологічний комфорт взаємодії викладача зі студентами.

Всіх студентів було поділено на три групи: 1 – з низьким рівнем, 2 – з середнім та 3 – з високим рівнем емпатії. Порівнявши показники оцінки ефективності власної групи у студентів з різним рівнем емпатії (за допомогою Т-критерію Ст'юдента), ми отримали наступні результати (рис. 1).

1. Цілеспрямованість
2. Мотивація
3. Емоційність
4. Стресостійкість
5. Колективність
6. Інтегрованість
7. Організованість

Рис. 1. Оцінка власної групи студентами з різним рівнем емпатії

З рисунку 1 видно, що чим більше рівень емпатії у студентів, тим вище вони оцінюють соціально-трудова активність своєї групи, ефективність її діяльності та взаємодії. Отже, студенти з низьким рівнем емпатії, які не здатні до співчуття та емоційного розуміння інших осіб, сприймають свою групу як непрацелюбну, нецілісну, неорганізовану. Тобто ми можемо вести мову про те, що взаємодія таких студентів зі своїми одногрупниками не є психологічно комфортною.

Для студентів з високим рівнем емпатії, які розуміють емоції та почуття інших людей, можуть їм співчувати та співпереживати, характерне сприйняття власної групи як цілісної, такої, що має спільні цілі та норми, організованої, емоційно стабільної та інтегрованої. Тобто можна сказати, що взаємодія таких студентів зі своїми одногрупниками є більш психологічно комфортною.

Провівши процедуру кореляційного аналізу, ми виявили зв'язок емпатійності студентів з їх оцінкою взаємодії з власною групою.

Найбільше з оцінкою ефективності власної групи пов'язаний такий прояв емпатії, як установки (виявлені прямі кореляційні зв'язки між рівнем установки та всіма показниками соціально-трудова активності групи на рівні значущості $p \leq 0,01$), тобто якщо студенти налаштовані на позитивне сприйняття оточуючих, на довіру, відкритість до них, то вони оцінюють соціально-трудова активність власної групи вище, ніж студенти, які не зацікавлені у взаємодії, розумінні та спілкуванні з одногрупниками.

Високий рівень розвитку інтуїції як способу розуміння інших на рівні підсвідомого вчування (інтуїтивний канал емпатії) має позитивний зв'язок з оцінкою власної групи студентами як більш згуртованої ($\gamma = 0,176$ при $p \leq 0,01$), цілісної та відповідальної ($\gamma = 0,158$ при $p \leq 0,01$), працелюбної ($\gamma = 0,153$ при $p \leq 0,01$).

Спрямованість студентів на сприймання, розуміння та пізнання іншого (раціональний канал емпатії) також позитивно пов'язана зі сприйняттям ними власної групи як більш цілісної, згуртованої ($\gamma = 0,119$ при $p \leq 0,01$).

Було також виявлено наявність негативного зв'язку між показниками рівню проникнення в емпатії та оцінки інтегрованості ($\gamma = -0,161$ при $p \leq 0,01$) та емоційності ($\gamma = -0,129$ при $p \leq 0,01$) власної групи. Так, чим більше студенти схильні створювати навколо себе атмосферу відкритості та довіри, тим нижче вони оцінюють задоволеність власної групи від навчальної діяльності, взаємодії, спілкування та її цілісність, згуртованість.

Для того, щоб виявити зв'язок між рівнем емпатії студентів та їх сприйняттям викладача (взаємодією з ним) було порівняно (за допомогою Т-критерію Ст'юдента) показники оцінки ефективності викладача студентами з різним рівнем емпатії (рис. 2).

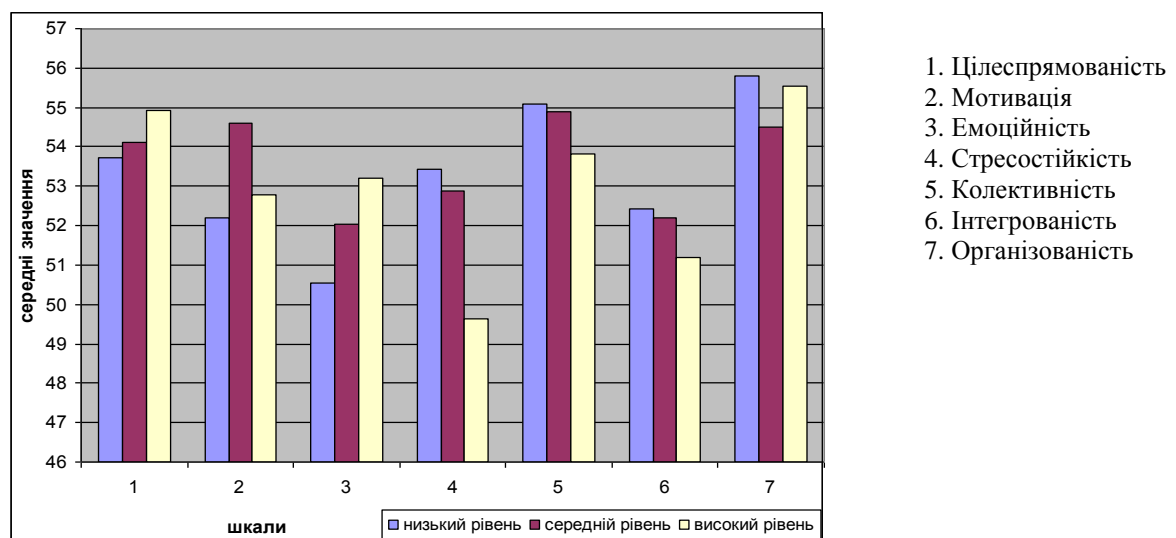

Рис. 2. Оцінка викладача студентами з різним рівнем емпатії

З рисунку 2 видно, що чим більш емпатійні студенти, тим нижче вони оцінюють стресостійкість викладача, його об'єктивність, включеність у взаємодію з іншими в процесі діяльності, добродушність, тактовність та повагу до думки та особистості інших (на рівні

значущості $p \leq 0,05$). Але в той же час співчутливі та чуйні студенти вище оцінюють задоволеність викладача від педагогічного процесу – викладацької діяльності, взаємодії зі студентами, умовами праці (на рівні значущості $p \leq 0,05$). Для студентів, не здатних до співчуття та розуміння інших (в порівнянні з високоемпатійними студентами) характерне сприйняття свого викладача як менш цілеспрямованого та емоційного, але більш стресостійкого, організованого та залученого до колективної діяльності.

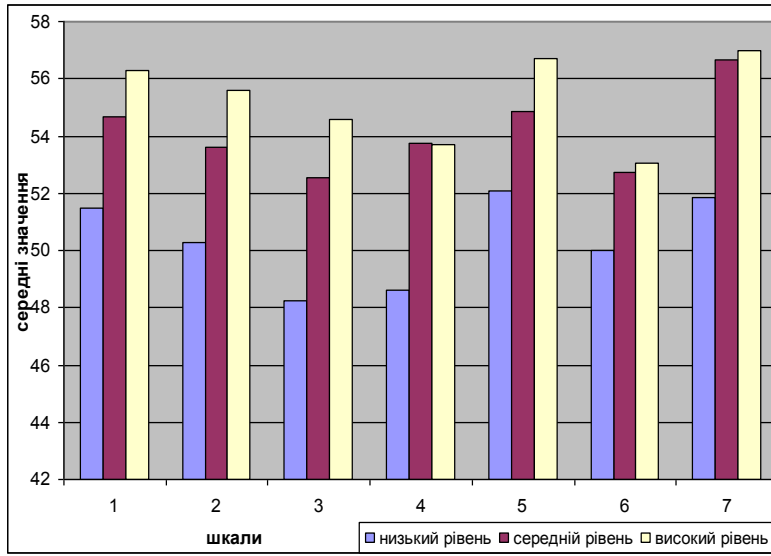
Провівши процедуру кореляційного аналізу, ми виявили наступні зв'язки емпатійності студентів з оцінкою ними взаємодії з викладачем.

Найбільше зі сприйманням викладача пов'язана така складова емпатії, як установки. Але, на відміну від сприйняття студентської групи, цей зв'язок негативний. Тобто, чим більше студенти налаштовані на спілкування, взаємодію та пізнання і розуміння іншого, тим нижче вони оцінюють соціально-трудова активність викладача: його, уміння долати складні ситуації ($r = -0,296$ при $p \leq 0,01$), цілеспрямованість ($r = -0,237$ при $p \leq 0,01$), дисциплінованість ($r = -0,234$ при $p \leq 0,01$), працелюбність ($r = -0,209$ при $p \leq 0,01$), відповідальність ($r = -0,193$ при $p \leq 0,01$).

Також негативний зв'язок виявлено між інтуїтивною складовою емпатії та оцінкою мотивації ($r = -0,115$ при $p \leq 0,01$) і стресостійкості ($r = -0,158$ при $p \leq 0,01$) викладача. Тобто чим більш здатні студенти зрозуміти іншого на рівні підсвідомого вчування, тим нижче вони оцінюють мотивованість або зацікавленість викладача у своїй діяльності та його вміння конструктивно долати складні, конфліктні та стресові ситуації.

Натомість позитивний зв'язок виявлено між показниками проникнення в емпатії та оцінки цілеспрямованості ($r = 0,191$ при $p \leq 0,01$), організованості ($r = 0,166$ при $p \leq 0,01$) та емоційності ($r = 0,161$ при $p \leq 0,01$) викладача. Тобто чим більше у студентів розвинуті комунікативні якості, які дозволяють створювати атмосферу відкритості та довіри, тим вище вони оцінюють уміння викладача досягати поставлених цілей, його відповідальність, вимогливість та задоволеність від діяльності та взаємодії в педагогічному процесі.

Порівнявши показники оцінки студентами ефективності викладачів з різним рівнем емпатії, ми отримали наступні результати (рис. 3).

1. Цілеспрямованість
2. Мотивація
3. Емоційність
4. Стресостійкість
5. Колективність
6. Інтегрованість
7. Організованість

Рис. 3. Оцінка студентами викладачів з різним рівнем емпатії

З рисунку 3 видно, що чим вище рівень розвитку емпатії викладача, тим вище оцінюють його соціально-трудова активність студенти. Тобто високоемпатійних викладачів студенти сприймають як більш цілеспрямованих – раціональних та практичних в досягненні поставленої мети (на рівні значущості $p \leq 0,05$); більш мотивованих – зацікавлених, в педагогічній взаємодії та діяльності (на рівні значущості $p \leq 0,05$); більш емоційних – задоволених своєю професійною діяльністю, взаємодією зі студентами (на рівні значущості $p \leq 0,01$); більш стресостійких – таких, що вміють долати стресові ситуації конструктивним шляхом (на рівні значущості $p \leq 0,01$); більш колективних – вимогливих, відповідальних та дисциплінованих (на рівні значущості $p \leq 0,05$); більш інтегрованих – таких, що вміють працювати в команді, хвилюватися про успіх всіх, а не тільки свій (на рівні значущості $p \leq 0,05$); більш організованих – авторитетних та вміючих керувати, направляти (на рівні значущості $p \leq 0,01$).

Провівши процедуру кореляційного аналізу, ми виявили зв'язок емпатійності викладача з оцінкою його ефективності студентами. Розвиток як раціональних (спрямованість на іншого, на розуміння та пізнання його особистості), так і емоційних (вчування, емоційне підлаштування) складових емпатії викладача сприяють (на рівні значущості $p \leq 0,05$) високій оцінці його соціально-трудова активності студентами.

Для того, щоб виявити зв'язок між рівнем емпатії викладача та його сприйманням студентів (оцінкою взаємодії з ними) було порівняно показники оцінки ефективності студентів викладачами з різним рівнем емпатії. Результати порівняння представлено на рисунку 4.

1. Цілеспрямованість

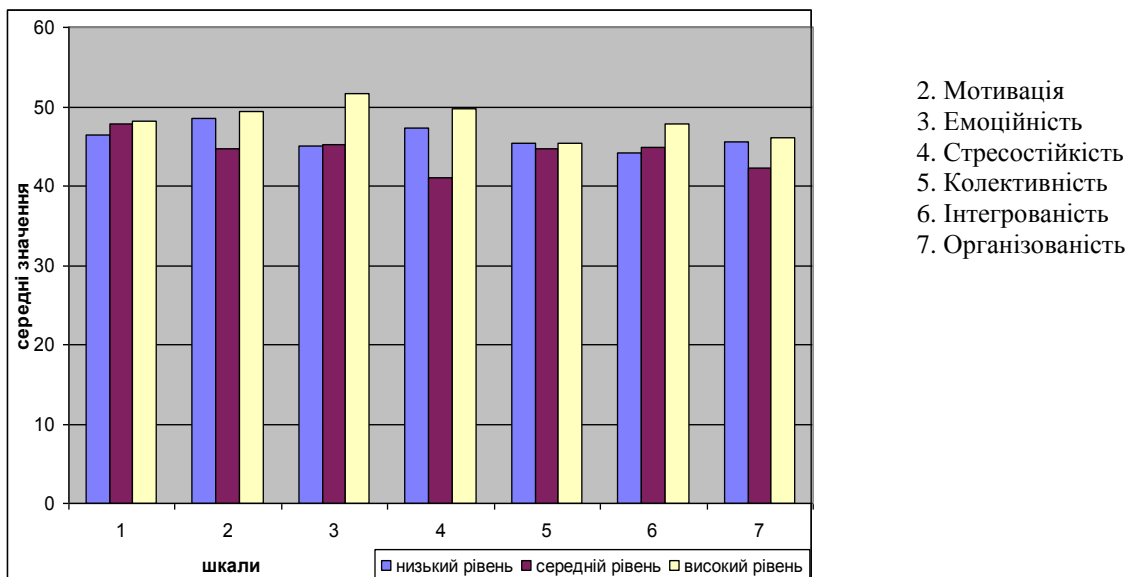

Рис. 4. Оцінка студентів викладачами з різним рівнем емпатії

Значущих відмінностей у сприйманні студентських груп викладачами з різним рівнем емпатії не було виявлено. Але з огляду на рисунок 4 простежується наступна тенденція: чим вище рівень емпатії викладача, тим вище він оцінює соціально-трудова активність групи, в якій працює, внаслідок або більш толерантного ставлення до групи, або більш адекватного її сприймання завдяки вмінню зрозуміти та відчувати її особливості.

Провівши процедуру кореляційного аналізу, ми виявили зв'язок емпатійності викладача з його оцінкою ефективності студентів. Уміння викладача створювати атмосферу відкритості та довіри сприяє сприйманню ним же інтегрованості ($r = 0,498$ при $p \leq 0,05$) та емоційності ($r = 0,459$ при $p \leq 0,05$) групи, тобто її єдності, цілісності та задоволеності від навчальної діяльності. Отже, будучи позитивно налаштованим на сприйняття групи, відчуваючи себе з нею на занятті єдиним цілим, викладач і саму групу сприймає як більш позитивно налаштовану, цілісну та вдоволену процесом навчання.

Для того, щоб виявити зв'язок між рівнем емпатії викладача та його сприйманням власної ефективності було порівняно показники оцінки викладачами з різним рівнем емпатії їх власної соціально-трудова активності. Результати порівняння представлено на рисунку 5.

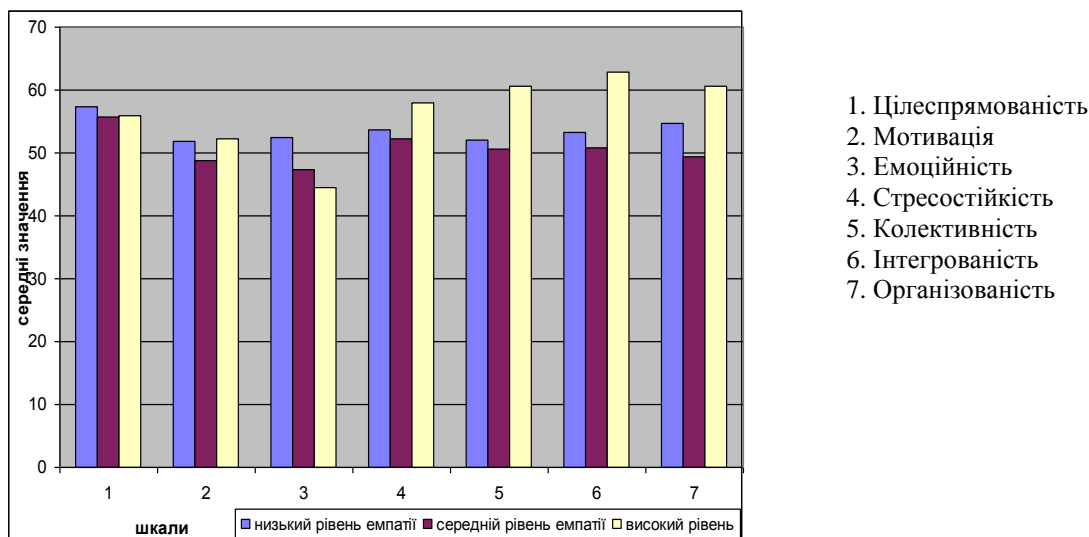

Рис. 5. Оцінка власної ефективності викладачами з різним рівнем емпатії

З рисунку 5 видно, що чим вище рівень емпатії у викладача, тим вище він оцінює власні стресостійкість, колективність, інтегративність та організованість, але значущих відмінностей у сприйманні власної ефективності викладачами з різним рівнем емпатії не було виявлено, тобто ці відмінності не достовірні, характерні тільки для нашої вибірки.

Провівши процедуру кореляційного аналізу, ми виявили зв'язок емпатійності викладача з його оцінкою самоефективності. Викладачі, які вміють створювати позитивну емоційну атмосферу довіри та відкритості (показник проникнення в емпатії), вище оцінюють власну організованість ($r = 0,568$ при $p \leq 0,01$), власне вміння конструктивно вирішувати стресові ситуації ($r = 0,513$ при $p \leq 0,05$), дисциплінованість та відповідальність ($r = 0,482$ при $p \leq 0,05$), мотивацію своєю професійної діяльності ($r = 0,460$ при $p \leq 0,05$), уміння працювати в колективі ($r = 0,455$ при $p \leq 0,05$) тощо.

Отже, проаналізувавши зв'язки емпатії учасників педагогічного процесу з психологічним комфортом їх взаємодії, можна зробити наступні **висновки**:

1. Емпатія студентів є фактором психологічного комфорту взаємодії в системі "студент-студент", що підтверджується виявленим позитивним зв'язком між рівнем емпатійності студентів та їх оцінкою соціально-трудової активності власної групи. Тобто чим більш емпатійні студенти, тим вище вони оцінюють власну групу за показниками соціальної та трудової ефективності. Розвиток у студентів такого аспекту емпатії, як установки, є найбільш вагомим позитивним чинником в оцінці студентами власної групи, а отже і взаємодії з нею.

2. Емпатія студентів є фактором психологічного комфорту взаємодії в системі "студент-викладач", що підтверджується виявленим зв'язком між рівнем емпатії студентів та оцінкою ними соціально-трудової активності викладача. Так, чим більш емпатійні студенти, тим позитивніше вони оцінюють емоційність викладача, його задоволеність від діяльності, спілкування та взаємодії, але в той же час нижче оцінюють його здатність до подолання стресових ситуацій. Розвиток у

студентів такого аспекту емпатії, як установки, є найбільш вагомим негативним чинником в оцінці студентами викладача.

3. Емпатія викладача є фактором психологічного комфорту взаємодії в системі "студент-викладач", що підтверджується виявленим зв'язком між рівнем емпатії викладача та оцінкою його соціально-трудової активності студентами. Тобто, чим більш емпатійний викладач, тим вище оцінюють показники його ефективності студенти.

4. Емпатія викладача не є фактором психологічного комфорту взаємодії в системі "викладач-студент", оскільки зв'язків між рівнем емпатії викладачів та їх оцінками соціально-трудової активності студентів не було виявлено. Але розвиток у викладачів такого аспекту емпатії, як проникнення, тобто здатності створювати атмосферу відкритості та довіри, сприяє більш позитивному сприйняттю групи студентів, у якій він викладає.

Використані джерела

1. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-157.
2. Пономарева М.А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие: монография / М.А. Пономарева. – Минск: Бестпринт, 2006. – 76 с.
3. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во института психотерапии, 2005. – 490 с.

Kulich A.O.

EMPATHY AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICALLY COMFORTABLE INTERACTION BETWEEN THE PARTICIPANTS OF PEDAGOGICAL PROCESS

The role of empathy in pedagogical interaction is reviewed in the paper. Empathy as an ability to cognize the emotional state, penetrate into another person's feelings is a factor for optimizing interaction between participants of pedagogical interaction, especially the increasing psychological comfort of this interaction. Psychological comfort of interaction between participants of pedagogical process as a criterion for successful cooperation is studied in three aspects: 1) the psychological comfort of interaction between students in the academic group, 2) the psychological comfort of interaction between students and a teacher, 3) the psychological comfort of interaction between a teacher and students.

The empirical research results of connection between teachers and students' empathiness and psychological comfort of their interaction in the pedagogical process are offered. Through the methods of mathematical and statistical analysis such as correlation analysis and comparison with Student's T-criterion it has been found that students' empathy is a factor of the psychological comfort of interaction in the system "student-student" and "student-teacher". It has also been revealed that teacher's empathy is a factor of the psychological comfort of interaction in the system "student-teacher", but not a factor of the psychological comfort of interaction in the system "teacher-student".

Key words: *empathy, empathiness, pedagogical interaction, psychological comfort.*

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013

